Het cynisme voorbij

Frans Bieckmann

‘Onze grootste missie is een einde te maken aan het cynisme!’ Aan het woord is Jan Peter Balkenende, premier van Nederland. Balkenende vertelt over een recent bezoek aan een leprakliniek in Nigeria, en over de corruptie, het geweld en het ineffectieve bestuur in Afrika. Deze tegenspoed moet geen reden tot cynisme zijn, maar juist voor actie, aldus de premier. En die actie moet alomvattend zijn, want economische ontwikkeling, gezondheid, milieu, mensenrechten en veiligheid zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden: ‘Wie zegt “Make poverty history” moet zich afvragen of de aarde die toegenomen welvaart wel aankan.’ Aan het slot van zijn speech roept Balkenende op de handen ineen te slaan: regering, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties moeten samen optrekken. ‘Dit alles veronderstelt een change of mind and heart’, besluit de premier, om nog eens van leer te trekken tegen het cynisme: ‘We kunnen zoveel doen. Idealism is no more than common sense.’
Een groot applaus klinkt op uit de met honderden mensen uit de hele wereld gevulde zaal.
Enigszins verward zit ik ertussen: Balkenende raakt bij mij een tere snaar. Hij legt de vinger op de zere plek: het gaat om een brede, integrale aanpak waarin economie, milieu, mensenrechten net zo belangrijk zijn als sociale aspecten. Al zou ik daar nog twee overkoepelende elementen aan willen toevoegen: geopolitiek en mondiale democratie.

Balkenende’s zin over idealisme stemt tot hoop. Of preekt hij hier voor de eigen OS-parochie? Tot voor kort was het alleen het ontwikkelingsbeleid dat zich tot op zekere hoogte liet leiden door het ‘idealistisch’ gedachtegoed: in de leer der Internationale Betrekkingen staat dat onder meer voor de noodzaak tot internationale samenwerking en het creëren van mondiale instituties om de veiligheid en welvaart van alle mensen te realiseren. De rest van het buitenlands beleid wordt vooral gedreven door de principes van het ‘realisme’, dat de wereld beziet als een reeks staten die allemaal hun eigen belangen nastreven, of die nou op economisch zijn of op het terrein van veiligheid liggen. Twee gescheiden werelden, twee totaal verschillende manieren van kijken, analyseren en handelen.

Juist die scheiding, die tegenstelling, is er de oorzaak van dat de armen nog steeds zo arm zijn, dat ontwikkelingssamenwerking zijn grote pretenties in de afgelopen vijftig jaar maar minimaal heeft waar kunnen maken.

Ook Balkenende's kruistocht tegen het cynisme raakt mij. De premier zei niet welke cynici hij bedoelde, maar ik erger me zelf de laatste tijd vooral aan een bepaald soort critici die de ontwikkelingssector onder vuur nemen: van de VVD die onder het ideologische mom van de alles helende vrije markt alleen aan het belang van de ondernemende achterban denkt, tot de linksige journalisten die in hun kruistocht tegen het laatste bastion van politieke correctheid tal van achterhaalde vooroordelen over blanke ontwikkelingswerkers in grote four-wheel-drives aanhalen om aan te tonen dat ontwikkelingssamenwerking niet werkt. Grove onwetendheid gecombineerd met schaamteloze arrogantie, meezeilend op een hardnekkige onderstroom van nationalisme en afkeer van alles wat met het buitenland te maken heeft: tegen zo'n populistisch front is een sector als ontwikkelingssamenwerking, die de complexiteit van de wereld ten onderwerp heeft, per definitie niet opgewassen. Het is opvallend hoe eensgezind VVD-ers als Zsolt Szabó en ideologische bondgenoten als Geert Wilders, linkse nationalisten bij de SP en sommige anti-globalisten, en opportunistische gelegenheidscommentatoren zijn in hun aanval op OS. Allemaal zien ze ontwikkelingssamenwerking als onderdeel van het probleem, als een obstakel of in ieder geval als slecht besteed geld. Een visie die net zo simplistisch is als die van mensen die alle heil van OS verwachten. De waarheid ligt in het midden: OS is, mits goed uitgevoerd, slechts een klein deel van de oplossing en heeft alleen nut als aan tal van andere voorwaarden wordt voldaan. Voorwaarden, zoals al aangestipt, die buiten de traditionele grenzen van OS liggen. Maar daarover later meer.

Ego's, gladdde en verhullende praatjes

Ik weet niet zeker of Balkenende alleen op bovengenoemde cynici doelde. In ieder geval voel ik ook mijzelf aangesproken. Ik vecht al jaren tegen mijn eigen gevoel van bitterheid over dat enorme gebrek aan voortgang naar een rechtvaardiger wereld. Over de kortzichtigheid, de benauwde tunnelvisie, waarmee grote wereldproblemen worden behandeld of ontkend. Over het gebrek aan institutioneel geheugen en de steeds terugkerende riedeltjes, alsof er geen voortschrijdend inzicht bestaat. Over de ego's, de gladde en verhullende praatjes, over al die mensen die vooral bezig zijn met hun eigen baantjes, carrières, belangen en achterbannen. Dom natuurlijk, om me daar nog over op te winden, want ik weet dat het zo werkt, en dat ik er ook niet vrij van ben.

In een speech voor UvA-studenten eind november vorig jaar stelde minister Van Ardenne de ‘praktisch idealisten’ ten voorbeeld aan ‘de cynici’ en ‘de utopisten’. Praktisch idealisten zijn in haar optiek ‘sociale ondernemers’. Ik raak in de war als zij verder gaat: ‘Misschien wel de beroemdste sociale ondernemer is Mister Microsoft himself, Bill Gates’, aldus onze minister. Gates, die zoveel geld uitgeeft voor de bestrijding van ziektes als malaria en aids. Die samen met zijn vrouw en popster Bono in de VS is uitgeroepen tot ‘Mens van het Jaar’ 2005. Ontwikkelingshulp is mainstream geworden. Wat geeft mij het recht om daar cynisch over te doen?

Ik voel me ook al schuldig over mijn scepsis ten aanzien van de zoveelste one-issue-NGO of al die doe-het-zelf-ontwikkelingsprojecten: enthousiaste amateurs die op eigen houtje een school gaan bouwen of geld inzamelen voor bedreigde apen. Het zijn er duizenden, en wie ben ik om al die mensen het recht te ontzeggen een ideaal zelf in de praktijk te realiseren? Om naar een ontwikkelingsland te gaan en daar mensen te hèlpen, in plaats van hier in Nederland stukjes te schrijven. Ik, die in 1987 met een ‘autonome brigade’ naar Nicaragua trok, om daar in de noordelijke heuvels een gemeenschapshuis te bouwen. Driemaal daags rijst en bonen, aangelengd met derderangs koffie en rum (en eens per week werd ? voor onze ogen ? een koe de hals doorgesneden). Om ons heen koffieplukkende studenten met een AK47 op de rug, om ons te beschermen tegen door de VS gefinancierde ‘contras’ die vanuit het naburige Honduras oprukten tegen de Sandinisten.

Alle heroïek ten spijt, onze onderneming in noord-Nicaragua was vooral een schitterend signaal van internationale solidariteit. Het huis kwam na drie maanden noeste arbeid af. Maar of het ooit door de boerengemeenschap is gebruikt, dat waag ik te betwijfelen. Het was een prachtig gebouw, maar de dorpsdynamiek vroeg om heel andere bijdragen.

Ik had het toen niet zo door, maar we hadden veel beter moeten analyseren wat de mensen daar zelf wilden. In ieder geval niet wat volgens een welwillend ideaal ? of dat nu revolutie of vrije markt heet, twee vergelijkbare ideologische verzinsels - het beste voor hen was. Zulke inzichten, over hoe je arme mensen betrekt bij voor hen bedoelde projecten, zijn door vallen en opstaan vergaard in een langzaam volwassen wordende ontwikkelingspraktijk. Waarin deskundigen werken die voor hun kennis goed betaald worden, zoals in elke branche die zichzelf serieus neemt. Dat dergelijke geïnstitutionaliseerde ervaring ook bureaucratisering, een verlies aan spontaniteit en dynamiek en verkokering tot gevolg heeft, is niet iets om lichtzinnig overheen te stappen. Maar die professionaliteit is nog altijd te verkiezen boven het amateurisme, waarin steeds weer dezelfde fouten worden gemaakt, waarin zoveel

energie en kapitaal verloren gaat omdat steeds opnieuw weer het wiel moet worden uitgevonden, zonder dat we veel stappen verder komen.

De geur van dood en verderf

Een veel belangrijker les die ik in Nicaragua leerde, was dat ook goed onderbouwde ontwikkelingsprojecten tot mislukken gedoemd zijn, als niet tal van andere voorwaarden zijn vervuld. Oorlog en geweld vernietigen niet alleen gebouwen, ze leiden tot een polarisatie waaruit slechts verliezers voortkomen. De geopolitiek van de Verenigde Staten ? toen en nu ? werkte averechts. Wij hadden toen al onze twijfels over de manier waarop de Sandinistische regering omging met de etnische minderheden in het oosten van het land, of over de socialistische retoriek die uit Cuba werd gekopieerd, maar kozen toch voor Managua in de strijd tegen de grote boze buurman uit Washington. Ook toen gold al wat president Bush na 11 september 2001 aan de wereld zou voorhouden: wie niet voor ons is, is tegen ons. Wie zich verzette tegen de moorddadige vrijheidsmachine uit Noord-Amerika, kreeg de volle laag. Niet alleen in Nicaragua, ook later in El Salvador zou ik de geur van dood en verderf ruiken die extreemrechtse doodseskaders met hulp van de VS ? aangestuurd door een aantal van de huidige Amerikaanse toppolitici - onder tegenstanders zaaiden. Reken maar dat elk gevoel van genuanceerde welwillendheid bij ons, jonge idealisten, snel verdampt was.
Nu liggen de zaken ietwat anders. Weinig ‘doe-het-zelvers’ zullen een school gaan bouwen in, noem eens wat, Irak, of Palestina. Maar de haat die daar gezaaid wordt, zal decennia lang voor ongenuanceerde tegenreacties blijven zorgen. En die zullen in het Midden Oosten en misschien ook Afrika en Azië niet zo vriendelijk en democratisch zijn als de politieke ommekeer die we op dit moment in Latijns Amerika zien.

Is het cynisch om te leren van gemaakte fouten? Hoe opofferingsgezind de leprawerkers van Balkenende in Nigeria ook bezig zijn, hoe gul computergoeroe Gates ook geeft, het heeft er toch alle schijn van dat Balkenende en Van Ardenne hier pleiten voor terugkeer naar de missie en de liefdadigheid. Eeuwenoude praktijken die veel zieltjes gered hebben en arme medemensen van de hongerdood, maar die de oorzaken van de steeds groter wordende ongelijkheid niet hebben aangetast.

Het voert veel te ver om ontwikkelingssamenwerking te zien als onderdeel van het probleem. OS is als een sociale dienst: in het slechtste geval houdt het mensen in leven die om wat voor reden dan ook buiten de boot zijn gevallen, in het beste geval helpt het hen weer in hun eigen levensonderhoud te voorzien. Met wat goede

wil kun je de vergelijking doortrekken en gezondheidszorg, onderwijs, drinkwater, infrastructuur en tal van andere sociale voorzieningen toevoegen. Het getuigt van groot cynisme om dit soort dingen af te schaffen, zelfs als die tot een zekere mate van afhankelijkheid zouden leiden.
Maar, om in de nationale metafoor te blijven, wat kan een sociaal beleid oplossen als werknemers structureel onderbetaald worden, de boeren hun uien niet in de stad mogen verkopen, de lokale burgemeesters hun bevolking de schaarse grondstoffen afhandig maken, terwijl de dorpelingen van louche handelaren wapens krijgen om elkaar te bevechten over de allerlaatste waterbron? In andere woorden: als we echt iets willen veranderen, zullen we het regime in die imaginaire staat (de wereld) moeten veranderen, niet blijven hangen in ? alleen - liefdadigheid of opbouwwerk in de buurt. We moeten gaan voor een andere vorm van mondiaal bestuur, waarin ontwikkelingshulp natuurlijk een rol moet blijven spelen, maar waarin ook ontwikkelingsorganisaties zich veel meer moeten richten op politieke veranderingen.

En dan zijn we bij de kern aangekomen: OS moet ingebed zijn in een breed internationaal beleid gericht op een rechtvaardige mondiale ordening. Waarin niet de geopolitieke belangen van machtige staten de toon zetten, de Koude Oorlog of terrorismebestrijding, maar een gelijkwaardige verdeling van welvaart, vrijheid, natuurlijke hulpbronnen, milieuruimte en politieke zeggenschap. Waarin niet één economisch, politiek en cultureel model aan iedereen en alles wordt opgelegd, maar waarin sprake is van een mondiale democratie met vrijheid voor iedereen om zijn toekomst op zijn eigen manier in te richten. Slechts als er op dat overkoepelende niveau fundamentele veranderingen worden gerealiseerd, kan ontwikkelingssamenwerking duurzaam opbouwend werk verrichten.

Ik sta volledig achter bovenstaande alinea, maar vergelijkbare formuleringen zijn al zo vaak uitgesproken door tal van politici, dat ze volkomen leeg zijn geworden. Het zijn mooie idealen. Onder meer verwoord in het Handvest van de Aarde ? de aanleiding voor Balkenende om zijn boven geciteerde rede te voeren ? en in tal van andere manifesten; ook in het Nederlandse beleid zijn dergelijke passages terug te vinden. De grote vraag is: hoe moet je zo’n ongelooflijk breed en complex initiatief, waarin alles met alles te maken heeft, in de praktijk gaan aanpakken?

In de eerste plaats vereist het een heel andere manier van analyseren. Het moet niet meer iets zijn dat wij als land ‘erbij’ doen, ‘voor anderen’, het gaat erom dat wij ons en hen zien als onderdeel van een zelfde ‘wereldmaatschappij’. Nu zit iedere organisatie (mfo’s, ngo’s, Buitenlandse Zaken en andere ministeries, ambassades,

individuen) verstrikt in zijn eigen logica: die van de noodhulp, van de veiligheid, van de bilaterale relaties met een overheid van een ontwikkelingsland, van het diplomatieke verkeer, van de vakbondsstrijd, van de VN-organisaties of het redden van het milieu. Of is gefocust op een land of een thema: onderwijs, kindsoldaten, tropische bossen, capaciteitsopbouw, het versterken van de civil society of van de private sector, het verdedigen van de mensenrechten, de strijd tegen de corruptie, en ga zo maar door. Allemaal relevante en noodzakelijke elementen van internationale samenwerking, met hun eigen dynamiek en dilemma's.

Al die interventies vinden gefragmenteerd plaats, meestal zonder veel zicht op de samenhang en de context. Daarom moeten op zijn minst de strategische planners van iedere organisatie veel meer overzicht hebben en integrale analyses maken. Neem een land als Soedan . Veel van de problemen daar ? de armoede, het geweld, de conflicten tussen Noord- en Zuid-Soedan en in Darfur ? komen voort uit de ongelijke verdeling van de politieke macht en de welvaart. Een kleine autoritaire elite in Khartoum regeert met ijzeren hand, sluit het grootste gedeelte van het land en de bevolking buiten, rooft de rijkdom en zet bevolkingsgroepen tegen elkaar op. De conflicten verergeren nog door de structurele armoede, een explosieve mix van religies en stammen en verwoestijning.

In zo'n situatie kan geen ontwikkelingssamenwerking in traditionele zin worden bedreven. Er is een groot gevaar dat het geld verdwijnt in de verkeerde zakken, projecten gebruikt worden voor cliëntelisme of politieke manipulatie, of door slecht bestuur of geweld worden vernietigd. De miljoenen vluchtelingen moeten natuurlijk worden geholpen, maar het blijft dweilen met de kraan open als er niets aan de onderliggende oorzaken, de 'root causes' gedaan wordt. Tot op bepaalde hoogte maken sommige donoren en ngo's (inclusief Nederland en de VN-missie onder leiding van Jan Pronk) zulke integrale analyses van de toestand in een land. Veel organisaties beperken zich echter tot één of een paar aspecten, of tot één niveau (projectniveau, maatschappijopbouw of bilaterale relaties). Veelal wordt de regionale context vergeten. Alle landen in de Hoorn van Afrika steunen bijvoorbeeld ? over cynisme gesproken - elkaars rebellenbewegingen, in een ingewikkeld geopolitiek spel. Eritrea is actief bezig omliggende landen te destabiliseren, maar ook de voormalige donor darling Oeganda doet er aan mee. Om over Soedan zelf maar te zwijgen.

Tot zover is alles nog af te doen met een verzuchting over de hopeloze puinhoop die de Afrikanen altijd maar weer aanrichten. In zo'n situatie kunnen we toch alleen maar proberen er het beste van te maken? Maar het echte cynisme zit in de

wereldpolitiek. De grote mogendheden ? de westerse, Rusland, rijke landen als Saoedi-Arabië en in toenemende mate opkomende landen als China en India ? dragen een grote verantwoordelijkheid voor de ellende in Soedan. In de koloniale tijd en de Koude Oorlog werd de kiem gelegd voor de huidige machtsverdeling. Deze strijd om invloedssferen gaat gewoon door, deels in het kader van de strijd tegen het terrorisme. Nog steeds gaat het om macht, om economische belangen, om stabiliteit, en is armoedebestrijding ondergeschikt. Wat betekent het streven naar good governance en democratisering als achter de schermen wordt samengewerkt met despoten en moordenaars, omwille van de stabiliteit en de macht? Hoezo corruptiebestrijding als grote westerse ? en steeds meer oosterse en zuidelijke ? multinationals grif betalen aan de elite van ontwikkelingslanden? En de bedrijfslobby's ervoor zorgen dat daarop geen dwingende sancties staan? Als westerse banken en hun bijkantoren in belastingparadijzen miljarden corrupt geld blijven stallen? Het moorddadige regime in Khartoum krijgt miljarden van China, in ruil voor olie, en koopt moderne wapens in Rusland. China en Rusland dekken Soedan in de VN-Veiligheidsraad, dus voor sancties hoeft Khartoum niet te vrezen. De VS veroordelen het Soedanese regime vanwege het geweld in Darfur, maar hebben jarenlang de oorlog in het zuiden aangewakkerd, en zijn allang blij dat Soedan de islamitische fundamentalisten uit de regering heeft gegooid. Als het er echt om gaat spannen, stelt ook Nederland zich achter deze 'War on Terror' van onze 'bondgenoot' - zie de verhullende antwoorden op vragen over geheime CIA-vluchten. Groot-Brittannië heeft op papier een vooruitstrevend ontwikkelingsbeleid, maar haar ambassade ondermijnt de VN in Soedan, omdat een goed functionerende VN-missie de traditionele Britse invloedssfeer beperkt. De Fransen zijn al helemaal niet geïnteresseerd in de slachtoffers in Darfur, zolang hun eigen protectoraat Tsjaad maar niet in het conflict getrokken wordt.

Geopolitieke analyses

Vervang de Hoorn van Afrika door het Grote Merengebied, West-Afrika, Zuidelijk Afrika, Centraal-Azië, de Andeslanden, het Midden-Oosten, Zuid(oost)-Azië. Voor vrijwel alle ontwikkelingslanden is een dergelijk verhaal te vertellen. Zulke geopolitieke analyses worden in ontwikkelingsverband echter niet of nauwelijks gemaakt. De ontwikkelingssector heeft zich geïsoleerd van de politieke realiteit en is verengd tot een technische, gefragmenteerde bezigheid. Waar is, temidden van alle armoedeconcerten, fietstochten voor Congolese kindsoldaten, extravagante diners voor aidsmedicijnen en oeverloze pleidooien voor meer ontwikkelingsgeld ten bate van de 'halvering van de armoede in 2015', ook maar een glimp op te vangen van deze politieke werkelijkheid?

De Nederlandse houding naar buiten toe heeft twee gezichten. Het echte cynisme ligt in deze Januskop van het regeringsbeleid van Balkenende (en onder Bos-I zal het niet veel anders zijn, om maar te zwijgen van de nog dramatischer situatie bij onze westerse bondgenoten). Al naar gelang de toehoorders toont het ons een ‘idealistisch’ dan wel een ‘realistisch’ gezicht. Enerzijds een ontwikkelingsbeleid, gericht op de minder bedeelden ver weg of het wereldwijde milieu, zolang het maar niet in het Nederlandse vlees snijdt. Anderzijds blijft het korte termijn eigenbelang voorop staan, of dat nou gaat om een restrictief migratiebeleid, het lobbyen voor een milieubedervend oliecontract in Centraal-Azië, nationalistisch Europabeleid, internationale antiterrorismecampagnes of geopolitiek, waarbij Nederland zich aan het handje van de VS in de afgrond laat trekken.

Het gaat er niet alleen om deze tegenstellingen bloot te leggen (al zou het goed zijn ze eens heel duidelijk neer te zetten en te erkennen), maar ook om een mondiaal politiek alternatief te ontwikkelen waarin het niet meer nodig is het Nederlands belang ? het belang van de machtigen - tegenover dat van de armen in de wereld te stellen. Daarvoor moet ontwikkelingssamenwerking buiten zijn traditionele grenzen treden en zich verbreden tot een mondiale politieke beweging. Weg van de technocratische benadering die besloten ligt in het omhelzen van de Millennium Doelstellingen. Die mogen blijven bestaan als leidraad, omdat ze het enige zijn wat alle landen van de wereld willen onderschrijven. Die realiteit moet je niet ontkennen. Maar de MDG’s moeten onderdeel worden van een groter geheel . Zoals de minister voor Ontwikkelingssamenwerking een minister voor Mondiale Rechtvaardigheid of Mondiale Ordening moet worden, die over alle aspecten gaat van het Nederlandse beleid, voor zover van invloed op de armoede in de wereld.

Het heeft weinig zin om te wachten tot de regering ? deze of een volgende ? het licht ziet. Fundamentele veranderingen worden vrijwel nooit geïnitieerd door overheden, maar ontstaan door politieke druk vanuit de samenleving. Van alle subculturen in het internationale verkeer zijn de bilaterale relaties tussen staten en de diplomatie het meest vastgeroest en het minst wendbaar. Het voortouw moet worden genomen door maatschappelijke organisaties. Terwijl minister Van Ardenne een symbiotische relatie tussen overheid en ngo’s (en bedrijfsleven) voor zich ziet ? in harmonische partnerschappen gezamenlijk werken aan de Millennium Doelstellingen ? zouden de organisaties juist de nodige afstand moeten nemen van die overheid. In plaats van de ‘complementariteit’ van Van Ardenne, moeten ze zich richten op een alternatieve wereldvisie. De nieuwe paradigma’s liggen voor het grijpen. De afhankelijkheidsrelatie waarin de grote ontwikkelingsorganisaties zitten, leidt tot een apolitieke houding en angst om kritiek te uiten. Het vergt zorgvuldig

manoeuvreren, want het kwijtraken van de subsidies betekent ook dat veel menskracht en dus expertise verloren gaat. Bovendien is het alternatief, geld halen in de ‘chari-markt’ of bij ‘sponsors’, nog riskanter. Dat kan leiden tot nog eenvoudiger boodschappen, om de grote massa de portemonnee te laten trekken, of tot kritiekloos volgen van de vrije-marktagenda, als de sponsor een groot bedrijf is.

De grote inhoudelijke kennis en praktijkervaring bij de geïnstitutionaliseerde ontwikkelingsorganisaties (de mfo’s, de gespecialiseerde ngo’s), maar ook bijvoorbeeld bij milieugroepen, vakbonden, consumentenorganisaties en mensenrechtenorganisaties, wordt nauwelijks ingezet voor een breder doel. Die maatschappelijke organisaties zouden zich bijvoorbeeld veel actiever moeten bezighouden met de discussies over een andere mondialisering. Het gaat om het handen en voeten geven van een nieuw paradigma, dat tot gezamenlijk handelen inspireert. De uitgebreide netwerken van de ngo’s en de expertise van al die professionals, zouden gebruikt kunnen worden voor gedetailleerde analyses van de keten die leidt tot armoede en uitsluiting in een bepaald land of regio. Met aandacht voor het specifieke van het land, gebied, volk, dorp en de mensen zelf, tot en met de regionale en mondiale tendensen. Dat hoeft niet te betekenen dat elke organisatie zich in de praktijk ook moet bezighouden met al die aspecten van het probleem, maar wel dat ze zich bewust zijn en handelen naar die overkoepelende context.

Die samenbundeling moet ook en vooral over de geografische grenzen van Nederland gestalte krijgen. Het is ridicuul dat we nog steeds hier in ons kleine waterlandje alleen met elkaar bezig zijn, en Europa links laten liggen. Dat geldt voor de politiek, maar net zo goed voor (veel) ngo’s en vooral ook opinieleiders. Nu graaft iedereen zich in, bang voor de boze buitenwereld vol op hol geslagen nationalisten en populisten, onzeker, vrezend voor het eigen hachje. Meer vertrouwen in het eigen streven is nodig, een zelfverzekerde houding tegenover al die mensen die vooral voor hun eigen achtertuin gaan.
Samen tegen de cynische realiteit.

Frans Bieckmann is politicoloog en publicist, gespecialiseerd in ontwikkeling en globalisering en schrijver van De wereld volgens prins Claus. Hij is verbonden aan www.wereldinwoorden.nl.